

CSAK KATI ÉRKEZETT ELSŐNEK: A CSAK, A FÓKUSZ, ÉS ELŐFELTEVÉSEIK

Bende-Farkas Ágnes
Nyelvtudományi Intézet (MTA)
agnesbf@gmail.com

Kivonat: A dolgozat egy csokor, a szemantika és a pragmatika határterületén megfigyelt anomáliát mutat be. Ezek az információs szerkezet (fókusz és a *csak* operátor) és az unicitási előfeltevések kölcsönhatásaival kapcsolatosak. Az anomáliák, valamint a kivételesen elfogadható esetek magyarázata segít átértékelni az előfeltevésekkel és az alternatíva-szemantikával kapcsolatos, általánosan elfogadott feltételezéseket. A legfontosabb felismerés, hogy a *csak* nem 'készen kapott' tartományon operál, hanem maga is részt vesz saját tartományának a leszűkítésében.

1. Bevezetés: Problémás esetek; Kiindulópontok, hipotézisek

A magyar fókusz egyik sajátossága, hogy, jóllehet kimerítő felsorolást fejez ki, többnyire jól megfér a szintén kizárást, maximalitást kifejező *csak*-kal:

(1) **Csak JÁNOS** olvasta a Hamletet.

Az (1)-es példa azért szokatlan a szemantikán iskolázott (és esetleg nem magyar anyanyelvű) olvasó számára, mivel a mondatban két maximalitási operátor osztozik (a jelek szerint) ugyanazon a tartományon. Az irodalomban volt is rá kísérlet, hogy a két operátort egyfajta fixpontként értelmezzék:

(2) $MAX\ MAX\ \varphi \equiv MAX\ \varphi$ (Balogh 2006 a—b)

Balogh szerint a *csak* és a fókusz „együttállásának” pragmatikai feltételei vannak: A *csak* akkor helyénvaló, hogyha a társalgás részvevői „többre számítottak”, azaz, feltételezték, hogy több individuumra is igaz a kérdéses állítás. Balogh az elsők egyike, akik ezt a 'többre számítottak' jelentésmozzanatot beépítette a *csak-only* hozzájárulásába. Zeevat (2009) szerint az *only* jelentésének kulcsmozzanata a *miratívitás*, azaz, pontosan a 'többre számítottak (és kevesebbet kaptak)' jelentésmozzanat.¹

(3) a. Kit hívtál meg? #**Csak JÁNOST** hívtam meg.
b. Kiket hívál meg? **Csak JÁNOST** hívtam meg. (Balogh példái)

A *csak-only* és a fókusz kapcsolatát nem csak a (3) alatti példák világítják meg. É.Kiss (2001) felhívja a figyelmet, hogy a *csak* és a fókusz összeférhetetlenségének szemantikai (vagy a szemantikához közelebb álló) okai is lehetnek. Jelesül, a *csak* (illetve angol párja, az *only*) nem helyénvaló, hogyha a mondat állítmányi része unicitási előfeltevéssel rendelkezik.^{2 3}

1 A *csak* miratív ellenpárja a még ... is („több a vártnál”). Miratív partikulának számít még Zeevat szerint a *still* 'még' és az *already* 'már' ('később, ill. hamarabb a vártnál'; hivatkozásokért l. Zeevat 2009, 2013).

2 Ha a *csak*-nak tisztán skaláris olvasata van, akkor az ilyen típusú példák némelyikében előfordulhat. L. még a 4. szakaszt, vagy a következő példát:

(i) János grófnőknek is udvarolt, de végül **csak** a falusi tanítónót, Lujzát vette el.

3 „Állítmányi rész” alatt ugyanazt értjük, mint a hagyományos grammatikák. Reméljük, nem okoz félreértést az *állítás*, *állító* (nem preszupponált) *rész* terminusok hasonlósága.

- (4) ae. #**Only MARY** was the first to arrive
 ah. #**Csak MARI** érkezett elsőnek
 be. #**Only MOSCOW** is the capital of Russia.
 bh. #**Csak MOSZKVA** Oroszország fővárosa.
 ce. #**Only GRISABELLA** gave birth to this kitten.
 ch. # **Csak GRIZABELLA** adott életet ennek a kiscicának.
- (5) #John **only** married **MARY**
 # János **csak** **MARIT** vette el feleségül (R. Schwarzschild, sz.k.)

A (4)-eshez hasonló esetek első látásra igazolják azt a széles körben elfogadott feltételezést, miszerint pragmatikailag nem elfogadható, hogy egy mondatnak ugyanaz legyen az előfeltevése, mint az állító része (a mondatot ábrázoló formulának az a része, amely nem előfeltevés, l. még az *assertion—presupposition*, ill. az *at issue meaning* terminusokat). A (4ae,ah) mondatok esetében a *csak* előfeltevése az lenne, hogy Mari elsőnek érkezett, állítása pedig az, hogy Mari volt az egyedüli, aki elsőnek érkezett. Az *elsőnek érkezik* predikátum előfeltevése pedig pontosan az, hogy egyetlen individuumra lehet igaz.

A gond az, hogy léteznek pontosan körülírható kontextusok, ahol a *csak* (+ fókusz) igenis megfér az olyan állító résszel, amely maga is unicitási előfeltevést tartalmaz. Első példaként álljon itt a (6)-os mini-diskurzus:

- (6) Tavalay Mari és Zsuzsi volt a legmagasabb az osztályban. Mindketten 162 cm magasak voltak. Közben Mari megnőtt, úgyhogy most **csak Ő** a legmagasabb az osztályban.

A (6)-oshoz hasonló példák jó alkalmat nyújtanak az irodalomban szinte már adottnak tekintett (= AT) hipotézisek felülvizsgálatára. Az egyik hipotézis az előfeltevés és az állítás viszonyával, a másik pedig a *csak* és a fókusz kölcsönhatásával kapcsolatos.

AT1: Ha egy mondat állító része azonos az előfeltevésével, akkor ez a mondat nem helyénvaló. ('Helyénvaló': nem agrammatikus, nem szemantikai anomália, inkább redundáns, furcsa, a társalgás menetébe csak speciális esetben beilleszkedő.)

AT2: Az intonációs fókusz kontextuálisan prominens alternatívákat vezet be, és az *only* feladata, hogy ezek fölött kvantifikáljon. Azaz, az *only*-nak nincs beleszólása a tartománya kijelölésébe. Ez a tétel Rooth alternatíva-szemantikájának (Rooth 1985, 1992) közvetlen következménye.

AT2,5: Az *only* 'elfogyasztja' argumentuma fókusz-szemantikai értékét, kimenete pedig egyelemű halmaz lesz. Ezáltal a fókusz bevezette alternatívahalmaz inertté válik, már nem lesz hozzáférhető újabb operátorok számára. Ezt az eredetileg Rooth-tól származó megoldást többen bírálták (Krifka 1992, Schwarzschild 1997, Riester 2003). Ez a munka is további bizonyítékokat szolgáltat a mellett, hogy a *csak—only* alkalmazása után is 'aktív' maradhat a fókusz által bevezetett alternatívahalmaz.

Ebben a munkában olyan esetekkel foglalkozunk, amikor a *csak* állítja, argumentuma pedig preszupponálja a maximalitási olvasatot. Elsősorban azokat az eseteket tárgyaljuk, amikor a maximalitás-unicitás lexikálisan kódolt, vagy a határozott leírások egy bizonyos osztálya vezeti be. Emellett a *csak* és a magyar fókusz kölcsönhatására is kitérünk röviden.

A fókusz kezelésében az alternatíva-szemantikára építünk (Rooth 1985, Rooth 1992, dinamikus átiratban l. Kamp 2004 vagy Yasavul 2013), elsősorban az áttekinthetőség kedvéért. Ebben a keretben minden összetevőnek a szokásos (ordinary) szemantikai értéke mellett fókusz-jelentése is van, ami a szokásos jelentést

tartalmazó halmaz. A halmaz többi eleme a lehetséges alternatívákat tartalmazza (ha vannak ilyenek). A fókusz-jelentés kompozicionálisan épül ki, a mondat szintaktikai szerkezetét követve. A (4a) mondat esetében a *Mari* tulajdonnév fókuszjelentése lehet például a {Péter, Zsuzsi, János, Mari} halmaz; a *csak* nélküli mondat fókuszjelentése pedig egy propozícióhalmaz: {Péter érkezett elsőnek, Zsuzsi érkezett elsőnek, ...}.

A magyar szintaktikai fókusz álláspontunk szerint alternatívahalmazt vezet be (hasonóan az angol intonációs fókuszhoz), amelyen egy rejtett maximalitási operátor működik (l. Horvath 2005 szintaktikai javaslatát, és a szintaxishoz szemantikát hozzárendelő Bende-Farkas 2006, 2009-et).

Kiinduló hipotéziseinkhez tartozik mind a *csak-only*, mind a magyar fókusz preszuppozicionalitása. (Az *Only*-ről l. Roberts 2005, Beaver—Clark 2008, de l. Roberts 2011-et is). Ahogyan az (F) alatti 'summázatban' látható, szerintünk a magyar fókusz egzisztencia és unicitási-maximalitási preszuppozícióval rendelkezik. (De v.ö. Szabolcsi 1994-gyel, ahol az unicitás nem előfeltevés, hanem következmény, és az elemzés nem épül alternatívákra.)

(F) János A **HAMLETET** olvasta

- A fókuszált kifejezés („a Hamlet”) az adott kontextusban releváns alternatívákat vezet be. Az alternatívahalmaz megléte a fókusz-előfeltevés előfeltevésének tekinthető (Hans Kamp).
- Előfeltevés: a kontextuálisan releváns alternatívák halmazában létezik egyetlen maximális alternatíva (tanú), amelyre a mondat igaz.⁴ Itt: Létezik egy unikus / maximális individuum, amelyre igaz, hogy János elolvasta.
- Állítás/Állító rész: A mondat igazságának tanúja azonos a fókusz pozícióban található kifejezés jelölésével. A logikai reprezentációban ezt egy egyenlet kódolja: Az előfeltevésben bevezetett diskurzusreferens azonos a Hamlet-nek megfelelő referenssel. A szintaktikai fókusz tartalmazó magyar mondatok állító, nem-preszupponált részének logikai reprezentációja tehát egy egyenletből áll.

Az *only* hagyományosnak számító definíciója szerint (Horn 1969, Roberts 2005)⁵

(C) Az *Only* φ alakú kijelentés

- előfeltevése φ ;
- állító része: φ minden alternatívájára fennáll, hogy ha igaz, akkor következménye φ -nek.

(C1) John **only** read **HAMLET** (János csak a Hamletet olvasta)

- Előfeltevés: János olvasta a Hamletet
- Állítás: János nem olvasott mást, mint a Hamletet (Minden, amit János egy adott kontextusban elolvasott, azonos a Hamlettel.)

Az *only* közkeletű meghatározása nem hivatkozik sem az alternatívák alakjára, sem elvárásokra. Zeevat (2009, 2013) szerint a (C1) alatti értelmezés (János elolvasta a Hamletet, és semmi mást nem olvasott el) levezethető másként is: *i*)

Az intonációs fókusz jelenléte miatt a mondat *only* nélküli része önmagában is kimerítő felsorolást fejez ki. *ii*) Az *only* hozzájárulása egy szuper-gyenge előfeltevés bevezetése, amelyik az elvárásokat kódolja.

4 A logikából kölcsönvettük a *tanú* (*witness*) kifejezést: A tanú olyan individuum, amely igazá tesz valamilyen állítást, mintegy tanúskodik annak igazsága mellett.

5 Ismeretesek a *csak* ennél komplexebb meghatározásai, pl. Beaver—Clark (2008). Az itt bemutatott problémát nem érinti, a két definíció közül melyiket választjuk.

(Z) *Only*: $P(\alpha)$, *weak* (β , $P(\alpha + \beta)$) : $\forall \beta. (\neg(\beta \leq \alpha) \rightarrow \neg P(\beta))$
(Zeevat 2009: 131. (26))

A (Z) alatti ábrázolás (ahogyan a (C) esetében is) az *only*-t tartalmazó teljes mondat ábrázolása. (Z) szerint az előfeltevés (a kettőspont előtti rész) nemcsak azt tartalmazza, hogy a releváns állítás igaz α -ra, a mondat tanú szerepű diskurzuszreferensére, hanem bevezet egy „gyenge” feltételt is, ami az *only* hordozta elvárásnak felel meg: létezik β , úgy, hogy a mondat igaz az α -ból és β -ból álló kollektív individuumra. Az állító rész visszavonja az elvárás egyik összetevőjét: nincs olyan β , amely nem része α -nak, és amelyre az állítás igaz lenne. Fontos megjegyezni, hogy (Z)-ben csak a gyenge elvárás az *only* hozzájárulása, a többi (az egzisztencia-előfeltevés és a kimerítő olvasat) Zeevat szerint az intonációs fókusz hozzájárulása. E mellett a munkamegosztás mellett szól többek között Beaver és Clark felfedezése, miszerint az angol *only* (szemben más úgynevezett fókuszra érzékeny kifejezésekkel) inherensen fókusz-érzékeny, azaz, fókusz jelenlétében *kell* előfordulnia (Beaver—Clark 2003). A (Z) számunkra releváns vonása, hogy (legalábbis az elvárások szintén) tartalmazza a 'nagyobb' alaternatívákra való hivatkozást.

2. Unicitás az állító részben

Ennek a résznek a tárgya az az eset, amikor a mondat állító részének előfeltevése az, amit a *csak* állít:

(7) # **Csak MOSZKVA** Oroszország fővárosa. (= (4ah), É.Kiss (2001))

A (7)-es mondat furcsa, ha nincs előzménye a nyelvi vagy a nyelven kívüli kontextusban. Hasonlóan furcsák azok a példák, amelyek ugyanígy unicitási preszuppozícióval rendelkeznek. Ilyenek például a szuperlatívuszok:

(8) # **Csak MARI** a legmagasabb az osztályban.

Ede Zimmermann (sz.k.) szerint a furcsaság arra vezethető vissza, hogy az állító rész azonos a preszupponált résszel, azaz, ellentmond AT1-nek. Ede Zimmermann (sz.k.) szerint a szabatos logikai elemzés szükséges feltétele egy jelentésposztulátum, amely például a (7)-es mondat esetében kódolja az unicitási információt. Informálisan, a *főváros* közös főnév szótári tételének ki kell mondania, hogy minden országnak egy és csakis egy fővárosa van.⁶

Az AT1 elv számára problémát jelent, hogy léteznek kontextusok, ahol az állítás és az előfeltevés egybeesése elfogadható. Az első kontextus-típus olyan diskurzuselőzmény jelenléte, ahol a kérdéses individuum nem egymagában, hanem egy kollektív individuum részeként jelenik meg:

(9) a. III.Péter cár idejében Moszkva és Szentpétervár volt Oroszország fővárosa.
b. Napjainkban **csak MOSZKVA** Oroszország fővárosa.

(10) a. A tanszék megválasztotta Frankot és Michielt tanszékvezetőnek.
b. Michiel egy idő után lemondott, úgyhogy most **csak FRANK** a tanszékvezető.

⁶ Feltehetőleg a határozott névelő (illetve a birtokos szerkezet) és a szótári tétel együttesen járul hozzá az előfeltevéshez, hiszen a (ii a) mondatnak következménye a (ii b). Sejtéseink szerint az azonosító—specifikáló szerkezet is szerepet játszik, hiszen az (ii a) mondatnak nem következménye viszont a (ii c).

(ii) a. 1879-ig Pest és Buda volt Magyarország fővárosa.
b. Tehát 1879-ig Pest főváros volt.
c. Tehát 1879-ig Pest volt Magyarország fővárosa

A (9)-es és (10)-es példánál fontos tényező a kontraszt, mégpedig (a fókuszált kifejezések szempontjából) a rész és az egész kontrasztja. A diskurzuselőzmény olyan kollektív individuumot vezet be, amelynek valódi része az az individuum, amely a *csak*-ot tartalmazó mondatban a fókusz jelölete. A (9a—b) mondatok logikai ábrázolása (amelyről leolvasható a szokásos jelentés):

(11) a. $\iota \alpha.(F(o,\alpha)(t,w) = (m + s)$

(Egy adott t időpontban és w lehetséges világban Oroszország fővárosa azonos a Moszkvából és Szentpétervárból álló kollektív individuummal; ι a határozott névelőnek megfelelő operátor, α pedig 'alulspecifikált' belső összetételű individuum – a plurálisok szemantikájáról l. pl. Winter—Scha (2015).)

b. $\iota \alpha.(F(o,\alpha)(t',w) = m \ \& \ t' > t$

A t -t követő t' időpontban Oroszország fővárosa Moszkva.

(A *csak* hozzájárulása nélkül)

c. $m \sqsubset (m + s)$ – Moszkva valódi része a Moszkva + Szentpétervár kollektív individuumnak.

A *csak*-ot engedélyezheti az is, ha a mondat az alternatívák időbeli sorozatáról szól, mint a (12)-es példában. (A mondatnak két olvasata van: Az első szerint Oroszországnak soha nem volt más fővárosa, mint Moszkva, azaz, nincs olyan időszak, amikor nem Moszkva, hanem például Kazany lett volna a főváros. A második olvasat releváns a mi szempontunkból: Oroszországnak mindig is egyedül Moszkva volt a fővárosa, soha nem volt úgy, hogy egy másik várossal együtt lett volna főváros.)

(12) a. **Only MOSCOW** has ever been the capital of Russia.

b. Mindig is **csak MOSZKVA** volt Oroszország fővárosa.

Amikor a mondat állítmányi részének előfeltevése az unicitás mellett azt is előírja, hogy csak atomi individuumról lehet szó, a fenti kontrasztos kontextus sem tudja elfogadhatóvá tenni a *csak* jelenlétét. Az *életet ad*, (*meg*)*szül* predikátumok másik sajátossága, hogy egyszeriek (*one time only*): egy individuumra csak egy időpontban, egy alkalommal érvényesek.

(13) a. ???Grizabella, Cirros és Cleo adott életet ennek a kiscicának.

b. **#Csak GRIZABELLA** adott életet ennek a kiscicának.

Félretéve a (13)-ashoz hasonló eseteket, azt láthattuk, hogy a *csak* előfordulása engedélyezett, hogyha az alternatívák változhatnak az időtengely mentén. Ekkor is tartalmazniuk kell a kérdéses individuumot. A (12)-es mondat esetében a Moszkva tulajdonnév alternatívái tehát (Moszkva, Kazany), (Moszkva, Kijev),... alakúak.

A (9)-es példa alapján úgy tűnhet, a kontextus előírja, hogy az egyik ilyen alternatívának igaznak is kell lennie. A (12)-es példa ennél megengedőbb: a mondat igazságához elég az is, ha pusztán felmerülhet annak a lehetősége, hogy az egyik alternatíva igaz legyen. Ez a megfigyelés, úgy gondoljuk, új dimenziót ad az elemzéshez, hiszen tekintettel kell lennünk a modalitásra. A következő szakasz példái igazolják, hogy a modalitás (az alternatív lehetséges világok szerinti értelmezés) releváns tényező ezeknek a mondatoknak az értelmezésében.

Modalitás:

Az unicitási preszuppozícióval rendelkező predikátumok akkor is megengedik a *csak* jelenlétét, hogyha az alternatívák a lehetséges világok szerint váltakoznak. Ez az unicitást + atomi referenciát előíró predikátumokra is érvényes:

- (14) a. **Csak GRIZABELLA** adhatott életet ennek a kiscicának.
b. Ha a két Koreát egyesítik, **csak SZÖUL** lehet a főváros.⁷

A (14b) mondat két olvasattal rendelkezik, aszerint, hogy a modális operátor szűk vagy tág hatókört vesz-e fel. A szűk hatókörű olvasat szerint egyedül Szöul jöhet szóba, hogy főváros legyen. Ekkor Szöul alternatívái lehetnek atomok is, hiszen a „lehet a főváros” kifejezésnek nincs unicitási preszuppozíciója. A tág hatókörű olvasat szerint lehetséges, hogy csak Szöul lesz a főváros. Ekkor a fókusz-alternatívák (Szöul + más koreai város) alakúak. A főmondat kizárja ezeket az alternatívákat: nincs olyan lehetséges világ, amelyben Szöul és egy másik város lenne Korea fővárosa. Intuícióink szerint ennek a mondatnak az esetében a szűk hatókörű olvasat a preferált, de a tág hatókörű olvasat („Lehet, hogy egyedül Szöul lesz a főváros”) is elvben elérhető.⁸

A modális és a temporális esetben is azt látjuk tehát, hogy a fókuszált kifejezés, mondjuk, X, alternatívái (X+Y) alakúak. A kérdés most az, hogy mi történik a *csak* argumentumával, illetve a teljes, a *csak*-ot is tartalmazó mondattal.

Mint már említettük, Rooth szerint a *csak-only* kimenete egyelemű halmaz. Ennek az a következménye, hogy a *csak* ϕ alakú kijelentéseken nem operálhat újabb fókuszra érzékeny operátor. Krifka (1992) azonban számos adattal bizonyította, hogy a *csak* ϕ fölött lehet még fókuszra érzékeny operátor (l. a (15)-ös példát). Azaz, olyan matematikai megoldásra van szükség, amelynél a *csak* ϕ nem egyelemű halmaz.

- (15) The boys didn't drink hard drinks at the party. John **even only** drank **WATER**.

'A fiúk nem ittak tömény italt a buliban. János még azt is megtette, hogy csak vizet ivott.'

Javaslatunk szerint a *Csak Szöul lehet Korea fővárosa, Most csak Szöul Korea fővárosa* típusú esetekben is az történik, hogy a *csak*-ot tartalmazó teljes mondat fókuszértéke nem egyelemű halmaz. Pontosabban, ez a halmaz tartalmazni fogja magát a mondatot és a tagadását.

- (16) {Csak Szöul lehet Korea fővárosa, Nem csak Szöul lehet Korea fővárosa}

A matematikához értő olvasó beláthatja, hogy ez azért lehet, mivel a *Nem csak Szöul lehet Korea fővárosa* mondat azt állítja, hogy Szöul és egy másik város (együttesen) lehet főváros. Ez viszont következik a *csak* előfeltevéséből, és az alternatív individuumokra vonatkozó kikötésből.

A fenti javaslattal egy gond van, mégpedig pontosan az, hogy számot ad a (14)-es típusú példák elfogadhatóságáról. Ekkor viszont a kiinduló példák elfogadhatatlansága igényel magyarázatot. A válasz rokonítható Balogh megfigyelésével: A kontextusban (explicit vagy implicit módon) jelen kell lenniük a megfelelő alternatíváknak. Mivel a mondatok állítmányi része unicitási preszuppozíciót vezet be, ennek az előfeltevésnek a kikötései akkor 'lazíthatók' fel, hogyha az alternatívák a temporális vagy modális dimenzióban váltakozhatnak. Ha a kontextus nem teljesíti ezeket a feltételeket, a *Csak Szöul Korea fővárosa* típusú mondatok furcsának, nehezen elfogadhatónak minősülnek.

A kontextusban jelen kell lenniük a megfelelő alternatíváknak --- egyszerűbben fogalmazva, a *Csak Szöul Korea fővárosa* mondat esetében a társalgás részvevőinek számolniuk kell azzal a lehetőséggel, hogy Szöul egy másik várossal együtt számíthat fővárosnak. Ez a 'többel számolni', 'többet várni' jelentésmozzanat a *csak—only*-t a miratív partikulák közés sorolja (Zeevat 2009, 2013; Beaver—Clark 2008): a hallgató másra várt, a kontextusból másra következtetett, mint ami végül igaz

7 Kálmán László (sz.k.)

8 A (14b) mondat általunk szűk hatókörűnek nevezett olvasatára egy bíráló hívta fel a figyelmet. A modális operátorok hatóköri lehetőségeiről a magyarban – például a fókusz jelenlétében, vagy a kifejezett modalitás függvényében l. Bartos (2003) vagy Kiefer (1984).

lett. A miratív partikulák pontosan az információs állapotok közötti eltérést (és esetenként az eltérésre adott szubjektív reakciót) kódolják.

Visszatérve az adatok által felvetett elméleti kérdésekhez, azt látjuk, hogy a *csak* maga is hozzájárulhat az alternatívahalmaz leszűkítéséhez. A tárgyalt esetekben az egyes alternatíváknak tartalmazniuk kell a fókusz jelölte individuumot. Azaz, a *Csak Szöul lehet Korea fővárosa* mondat esetében az alternatívák kollektív individuumok, amelyeknek valódi része a *Szöul* tulajdonnév jelölete. Ez a feltétel kizárja mind az atomokat, mind pedig a Szöult nem tartalmazó kollektív individuumokat.

A *csak* tehát aktívan korlátozhatja a saját tartományát, ami nem várt fejlemény, hiszen a hagyományos, általánosan elfogadott modell szerint (AT2) a fókusz felelős az alternatívákért, a *csak* pedig az alternatívák fölötti kvantifikációért. A problémás esetek elemzése arra is felhívta a figyelmet, hogy van, amikor a kontextusban 'aktív' alternatívák jelenléte vagy hiánya megkülönböztető értékű lehet.

Az itt tárgyalt példák erősebb, és inkább szemantikai jellegű feltételeket támasztanak a kontextussal szemben, mint amit a miratív *only* Zeevat-féle meghatározásából következik. Zeevat szerint a mirativitással járó elvárás igen gyenge és visszavonható előfeltevésnek felel meg, míg az itt elemzett példák esetében diskurzuselőzményre van szükség. Zeevat (**Z**) alatt idézett definíciójának előfeltevése nem tartalmaz kikötést a 'több' jelentésmozzanatért felelős β diskurzusreferens és a mondatban tanú szerepű α diskurzusreferens kapcsolatát illetően. Azaz, az előfeltevés automatikusan teljesül, hogyha β valódi része α -nak. Az itt elemzett példák csak akkor elfogadhatóak, hogyha α valódi része az $\alpha+\beta$ kollektív individuumnak, tehát β nem része α -nak.

3. A *csak* és a magyar szintaktikai fókusz

Az előző szakasz magyar példáinak tárgyalásában nem voltunk tekintettel a szintaktikai fókusz hozzájárulására. Az (F) alatti jellemzésből kitűnhetett, a magyar fókusz 'kimerítő' olvasata szerintünk szemantikai tulajdonság, és egy rejtett maximalitási operátor és a fókuszalternatívák segítségével kezelhető. Ekkor azonban nemcsak az a kérdés merül fel, hogy miért, hogyan fér meg a magyar fókusz a *csak*-kal, hanem az is, hogy miért, hogyan fér meg az unicitási előfeltevéssel rendelkező predikátumokkal. A második esetben szemantikai—pragmatikai redundancia lép(ne) fel, ami a (formális) pragmatika művelői szerint, ha nem is anomália, de legalábbis furcsának minősül.

- (17) a. **Csak JÁNOS** olvasta a Hamletet (1. rejtély: fókusz és *csak*)
b. **KATI** érkezett elsőnek
2. rejtély: az *elsőnek érkezik* előfeltevése: ha igaz, akkor egyetlen individuumra igaz;
a fókusz előfeltevése: valaki megérkezett, mégpedig egyetlen, az adott kontextusban maximális individuum.

A második rejtély megoldása az előfeltevések egymásra hatásából következik: az állító rész előfeltevése *i*) sajátos esete a fókusz előfeltevéésének, és *ii*) 'lókusza' alárendelődik a fókusz-előfeltevéésnek. Az állítmányi rész előfeltevéése tehát mintegy feloldódik a fókusz előfeltevéésében (Van der Sandt 1992).

Amivel foglalkoznunk kell, az tehát a *csak* és a magyar fókusz kapcsolata. Terjedelmi okokból a részletes tárgyalástól és a matematikailag szabatos elemzéstől el kell tekintenünk. Ehelyett a negációs teszt egyik változatát és az ebből levonható következtetéseket ismertetjük, amelyek egy majdani, részletesebben kidolgozott elemzés alapjául szolgálhatnak.

A *csak* és a magyar fókusz kölcsönhatásának tárgyalásakor két megfigyelésből indulunk ki: Balogh megfigyelése szerint a *csak* akkor engedélyezett, ha a kontextuálisan releváns alternatívák 'nagyobbak', mint az a (kollektív vagy atomi) individuum, amelyre igaz az állítás. Ez magyarázhatja a (18a) kérdésre adott (18b)

válasz nem helyénvaló voltát.

- (18) a. Kit hívtál meg?
b. #**Csak JÁNOST** hívtam meg.

A második megfigyelés szerint a fókusz tagadása nem egyenértékű a *csak*-kal módosított fókusz tagadásával. (Hasonló tesztek I. Szabolcsi 1994-ben.)

- (19) a. János **A HAMLETET** olvasta
b. János nem **A HAMLETET** olvasta,
 b1. hanem **A TÉLI REGÉT**
 b2. hanem **A TÉLI REGÉT ÉS A VIHART.**
 b3. hanem **A HAMLETET ÉS A TÉLI REGÉT**

- (20) a. János **csak A HAMLETET** olvasta.
b. János nem **csak A HAMLETET** olvasta,
 b1. hanem **#A TÉLI REGÉT**
 b2. hanem **#A TÉLI REGÉT ÉS A VIHART**
 b2. hanem **A HAMLETET ÉS A TÉLI REGÉT**

A *csak* nélküli esetben a tagadás az azonosításra vonatkozik: a mondatot igazgató egyedül (tanú) nem azonos a Hamlettel. A tanú belső szerkezetére nincs kikötés: lehet atomi vagy kollektív individuum, ha pedig kollektív, belső összetétele tetszőleges.⁹

A *csak* + fókusz tagadása azt fejezi ki, hogy a releváns individuum nem az egyedüli tanúja a mondat igazságának. Ez a típusú tagadás ezzel tehát azzal a megkötéssel jár, hogy a folytatásban az állító mondat tanújának tartalmaznia kell a tagadásban említett individuumot ((20b3) kontra (20b1-b2)).

A (19)-es és a (20)-as típusú példák egybevetéséből, valamint a *csak* + fókusz elfogadhatóságából az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A magyar fókusz rejtett operátora sem redukálja egyelemű halmazra az alternatívák halmazát, különben a *csak*-nak nem lenne, min működnie.
2. A *csak* megszorítja a számára elérhető alternatívák halmazát. A 'kiinduló' individuumnak az alternatív individuumok valódi részének kell lennie. A *csak*-nak ez a hozzájárulása tehát nem korlátozódik a 2. szakaszban tárgyalt sajátos esetekre.
3. Az irodalomban nem szokás különbséget tenni a maximalitási operátorokhoz társuló azonosítás (azonosítani az egyedüli, ill. a legnagyobb tanút a szóba jöhető alternatívák között) és a kizárás (a mondatot hamissá tevő alternatívák kizárása) között. A magyar *csak*—fókusz kölcsönhatások viszont azt mutatják, hogy szükség van az azonosítás és a kizárás megkülönböztetésére:
 - A fókusz azonosítja a mondat egyedüli / legnagyobb tanúját, a kizárás ennek a *következménye*.
 - A *csak* kizárja a tanúnál 'nagyobb' alternatívákat. Pontosabban: A *csak* leszűkíti az alternatívahalmazt a 2. szakaszban ismertetett módon, majd *ebből* a halmazból zárja ki a tanúval nem azonos alternatívákat.

A nyelvészetben más esetek is ismertek, amikor empirikus érvek dönthetik el,

⁹ A (20b3) válasz nem minden anyanyelvi beszélő számára tökéletes. Az alábbi példák mutatják azonban, hogy előfordulhat élő beszédben is:

(iii) a. Nem **BUKARESTBEN** van élénk szakmai élet, hanem vidéken is (Kolozsvári Rádió, magyar adás)
b. Ne **FORMULÁKKAL** definiálják, jellemezhetik természetes nyelven is (a szerző, vizsgázó hallgatóknak)

hogy két, logikailag ekvivalens ábrázolás közül melyik a preferált. (A negatív egyeztetéssel bíró nyelvekben a tagadó névmás (a magyar *senki*, az olasz *nessuno*, a román *nimeni*, é.í.t.) egyaránt ábrázolható a tagadás alatti egzisztenciális kvantorral vagy a tagadás fölötti univerzális kvantorral, v.ö. Ladusaw 1992, Giannakidou 2000.)

4. Nyitott kérdések

A *csak—only* irodalmában fontos szerep jut az úgynevezett skaláris olvasatnak, amikor is az alternatívák skálába rendeződnek. A magyar *csak*-ról az a vélemény is kialakult, hogy inherensen skaláris (szemben például az *only*-val). Mivel fő példáinkban is egy bizonyos módon rendezett alternatívahalmazokról van szó, felmerülhet a kérdés, hogy a javasolt magyarázat nem vezethető-e le az *only—csak* skaláris olvasatából.

(21) a. # **Csak MOSZKVA** Oroszország fővárosa

b. # **Csak BUSHT** választották meg

c. # **Csak EGY SZERÉNY HÁZIMACSKA** adott életet ennek a gyönyörű kiscicának

Az általunk tárgyalt esetek magyarázatához valóban szükség van az alternatíváknak egy speciális mereológiai rendezésére, de nem állítható, hogy tetszőleges skála elégséges lenne a problémás esetek elfogadhatóvá tételére.

A (21a) példa valóban elfogadható egy másik skála szerint, például egy presztízs- vagy hírnév-skálát feltételezve. Ez a fajta skaláris olvasat sem explicit, sem implicit kontextuális előzményt nem igényel, szemben a 2. pontban tárgyalt, speciális mereológiai skálával. A kontextuális kikötések megléte vagy hiánya tehát nem következik magából a skaláris olvasatból.

A (21b–c) példák szándékolt olvasata valamilyen presztízst vagy szubjektív értékelést kifejező skálát feltételez. A (21b) példa szándékolt olvasata: „A művelt, rendkívül intelligens és kiváló államférfi Al Gore helyett mindössze G.W. Busht választották meg”. Intuíciónk szerint ezek a példák kevésbé elfogadhatóak, mint a (21a) mondat ’presztízs’-olvasata. A pusztán skalaritás tehát ezeknél az olvasatoknál sem elégséges.

Ebben a dolgozatban felhívtuk a figyelmet a kontextus szerepére a pragmatikai ’furcsaságok’ elfogadhatóvá tételében. Egyúttal kiemeltük a *csak* hatását saját alternatíváira: A *csak* leszűkíti saját (bemeneti) alternatíváit, és kimenete nem lesz egyelemű halmaz, hanem tartalmazni fogja a kiinduló proposíciót és annak tagadását. Álláspontunk szerint a magyar fókusz rejtett operátorának kimenete sem lesz egyelemű halmaz, és ez lehet a *csak* és a fókusz összeférhetőségének szükséges feltétele.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönettel tartozik a magyar fókusz és információs szerkezet úttörő kutatóinak, É.Kiss Katalinnak, Horvath Juliának, Szabolcsi Annának, Kenesei Istvánnak, Kálmán Lászlónak. Köszönet illeti továbbá Hans Kampot, Arndt Riestert, Mats Rooth-t, valamint egy régi Szklarska Poreba-i formális pragmatika workshop résztvevőit, többek között Balogh Katát, Regine Eckardtöt és Henk Zeevatot.

Irodalom

Balogh Kata. 2005. Complex Focus versus Double Focus. Christian Ebert – Cornelia Endriss (szerk.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung 10*. Berlin. ZAS Papers in Linguistics 44. 29–43.

- Balogh Kata. 2006a. Focus and ‘Only’ in Hungarian. Balder D. ten Cate – Henk Zeevat (szerk.): *International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation*. Heidelberg. Springer. 31—44.
- Balogh Kata. 2006b. Exhaustivity Operator(s) and Hungarian Focus Structure. Gyuris Beáta et al. (szerk.) *Proceedings of the Ninth Symposium on Logic and Language*. 2006. Budapest. RIL—HAS (Révai Digitális Kiadó). 18—26.
- Balogh Kata. 2009: *Theme with Variations. A Context-based Analysis of Focus*. Disszertáció, UvA. (2009).
- Balogh Kata. 2013. Hungarian Pre-verbal Focus and Exhaustivity. Yoichi Motomura et al. (szerk.): *New Frontiers in Artificial Intelligence*. LNCompSci 7856. Heidelberg. Springer. 1—16.
- Bartos Huba. 2002. On-line Morphology. The Morphosyntax of Verbal Inflection. Uwe Junghanns és Luka Szucsich (szerk.): *Syntactic Structure and Morphological Information*. Berlin–New York. Mouton de Gruyter. 25–56.
- Beaver, David – Clark, Brady Zack 2003: *Always and Only: Why Not All Focus-Sensitive Operators Are Alike*. *Natural Language Semantics* 11(4): 323—362.
- Beaver, David – Clark, Brady Zack 2008: *Sense and Sensitivity: How Focus Determines Meaning*. Explorations in Semantics 5. Oxford. Wiley--Blackwell.
- Bende-Farkas Ágnes 2006: *Comparing English and Hungarian Focus*. Kézi. Stuttgart Egyetem.
- Bende-Farkas Ágnes 2009: Adverbs of Quantification, It-Clefts and Hungarian Focus. É.Kiss Katalin (szerk.): *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Amsterdam. John Benjamins. 317—347.
- Delin, Judy 1989: *Cleft Constructions in Discourse*. Disszertáció, Edinburgh Egyetem.
- É.Kiss Katalin 1998: Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74(2): 245—273.
- É.Kiss Katalin 2001: Focussed Number Phrases. C. Féry – W. Sternefeld (szerk.) *Audiatur Vox Sapientiae. A Festschrift for Arnim von Stechow*. Studia Grammatica. Berlin. Akademie Verlag.
- É.Kiss Katalin 2010: Structural Focus and Exhaustivity. Malte Zimmermann – Caroline Féry (szerk.): *Information Structure: Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. Oxford University Press. 64—88.
- É.Kiss Katalin 2017: Deriving the Properties of Structural Focus. Chungmin Lee – Kiefer Ferenc – Manfred Krifka (szerk.): *Contrastiveness in Information Structure, Alternatives and Scalar Implicatures*. Cham. Springer. 47—61.
- Giannakidou, Anastasia, 2000. Negative... Concord?. *Natural Language & Linguistic Theory*. 18(3):457-523.
- Gyuris Beáta 2017: The Interpretation of a “Contrast-Marking” Particle. Chungmin Lee – Kiefer Ferenc – Manfred Krifka (szerk.): *Contrastiveness in Information Structure, Alternatives and Scalar Implicatures*. Cham. Springer. 81—100.

- Horn, Laurence R. 1969. A Presuppositional Analysis of *Only* and *Even*. Robert I. Binnick (szerk.): *Proceedings of the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. 97—108.
- Horvath, Julia 2005: Is Focus Movement Driven by Stress? Chris Pinón – Siptár Péter (szerk.): *Approaches to Hungarian 9*. Budapest. Akadémiai. 133—158.
- Horvath, Julia 2007: Separating “Focus Movement” from Focus. S. Karimi et al. (szerk.): *Phrasal and Clausal Architecture*. Amsterdam. John Benjamins. 108—145.
- Horvath, Julia 2013: On Focus, Exhaustivity and *Wh*-Interrogatives: The Case of Hungarian. J. Brandtler et al. (szerk.): *Approaches to Hungarian 13*. Amsterdam, John Benjamins. 97—132.
- Kamp, Hans 2004: Information Structure in a Dynamic Theory of Meaning. *Proceedings of the Linguistic Society of Korea*. LSK Seoul.
- Kenesei István 1986: On the Logic of Word Order in Hungarian. Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.): *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam. John Benjamins. 143—159.
- Kenesei István 1998: Adjuncts and Arguments on VP-Focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*. 45(1—2):61—88.
- Kenesei István 2009: Quantifiers, Negation, and Focus on the Left Periphery in Hungarian. *Lingua*. 119 (49). 564—591.
- Kenesei István 2011: Focus as Identification. Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.): *The Architecture of Focus*. Berlin. Walter deGruyter. 137—168.
- Kiefer Ferenc. 1986. Epistemic Possibility and Focus. Werner Abraham – Sjaak De Meij (szerk.): *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam – Philadelphia. John Benjamins. *Linguistik Aktuell* 4. 161—182.
- Krifka, Manfred 1992: A Compositional Semantics for Multiple Focus Constructions. Joachim Jacobs (szerk.): *Information Structure and Grammar*. 17—53. Westdeutscher Verlag, Opladen. L.még Steven K. Moore – Adam Zachary Wyner, szerk. 1991. *Proceedings of SALT 1*. Ithaca, NY. Cornell WPL. 127—158.
- Ladusaw, William 1992, Expressing negation. Chris Barker – David Dowty (szerk.): *Proceedings of SALT 2*. Columbus. OSU WPL 40. 237-260.
- Liu, Mingming 2017: *Varieties of Alternatives*. Heidelberg. Springer. More Exclusives c. fejezet, 81—101.
- Percus, Orin 1997: Prying Open the Cleft. Kiyomi Kusumoto (szerk.): *Proceedings of NELS 27*. Amherst. GLSA. 337—351.
- Riester, Arndt 2003: *Focus Semantics, Structured Meanings, and Permeable Operators*. Kézi., Stuttgart Egyetem.
- Riester, Arndt – Kamp, Hans 2010: Squiggly Issues: Alternative Sets, Complex DPs, and Intensionality. Maria Aloni et al. (szerk.): *Logic, Language and Meaning. Proceedings of the 17th Amsterdam Colloquium*. LNinAI 6042, FoLLI Publications in Logic, Language and Information. Heidelberg. Springer. 374—383.
- Roberts, Craige 2005: *Only, Presupposition and Implicature*. Kézi., OSU.

- Roberts, Craig 2011: Only: A Case Study in Projective Meaning. Barbara Partee et al. (szerk.): *Formal Semantics and Pragmatics: Discourse, Context, and Models*. The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication. 6. köt. Riga.
- Rooth, Mats 1985: *Association with Focus*. Disszertáció, Umass Amherst.
- Rooth, Mats 1992: A Theory of Focus Interpretation. *Natural Language Semantics*. **1**: 75—116.
- Van der Sandt, Rob A. 1992. Presupposition Projection as Anaphora Resolution. *Journal of Semantics*. **9**(4): 333—377.
- Schwarzschild, Roger 1997: *Why Some Foci Must Associate*. Kézi., Rutgers Egyetem.
- Schwarzschild, Roger 1999: GIVENness, AvoidF, and Other Constraints on the Placement of Accent. *Natural Language Semantics*. **7**(2): 141—177.
- Szabolcsi Anna 1994: All Quantifiers Are Not Equal: The Case of Focus. *Acta Linguistica Hungarica*. **42**(3—4): 171—187.
- Tonhauser J--Beaver D--Roberts C--Simons M. 2013: Toward a taxonomy of projective content. *Language*. **89**(1):66-109.
- Winter, Yoad – Scha, Remko 2015: Plurals. Chris Fox – Shalom Lappin (szerk.): *Handbook of Contemporary Semantic Theory*. 2. Kiadás. Oxford. Blackwell—Wiley. 77—113.
- Yasavul, Murat. 2013. Two Kinds of Focus Constructions in K«iche«. Todd Snider (szerk.): *SALT 23*. 611–632. CLC. Ithaca. Cornell University.
- Zeevat, Henk 2009: *Only* as a Mirative Particle. Arndt Riester és Edgar Onea (szerk.) *Focus at the Syntax-Semantics Interface*. Stuttgart Egyetem. 121—140.
- Zeevat, Henk 2013: Expressing Surprise by Particles. Daniel Gutzmann – Hans-Martin Gärtner (szerk.): *Beyond Expressives: Explorations in Use-Conditional Meaning*. Crispi 28. Leiden. Brill. 297—320.